

ABD DIŞ POLİTİKASINDA 40 YILLIK İRAN SORUNU: NEREDEN NEREYE?

PROF. DR. MUSTAFA KİBAROĞLU

Öğretim Üyesi MEF ÜNİ.

“

Şah Rıza Pehlevi döneminde ABD ile stratejik müttefik ilişkisi içinde olan İran, Şubat 1979'daki İslam Devrimi'nden bu yana ABD'yi "büyük şeytan" olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık ABD de İran'ı, Suriye ve Kuzey Kore gibi ülkelerle geliştirdiği yakın askerî ve stratejik iş birliği sebebiyle "şeytan eksenî" içinde olmak ve "teröre destek vermek" ile suçlamaktadır.

”

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin düzeyinin, her iki ülkede de farklı siyasi yaklaşımlara ve dış politika önceliklerine sahip devlet adamlarının yönetime gelip gittikleri son 40 yıl boyunca hep en alt seviyede seyrettiği gözlemlenmektedir. Şah Rıza Pehlevi döneminde ABD ile stratejik müttefik ilişkisi içinde olan İran, Şubat 1979'daki İslam Devrimi'nden bu yana ABD'yi "büyük şeytan" olarak

tanımlamaktadır. Buna karşılık ABD de İran'ı, Suriye ve Kuzey Kore gibi ülkelerle geliştirdiği yakın askerî ve stratejik iş birliği sebebiyle "şeytan eksenî" içinde olmak ve "teröre destek vermek" ile suçlamaktadır.

İRAN-ABD GERİLİMİNE TARİHSEL BAKIŞ

Bu yazıda, İran-ABD ilişkilerinde önceki dönemlere kısaca değinilerek Ocak 2021'de Beyaz Saray'a gelen Demokrat Başkan Joe Biden

yönetiminde Washington ile Tahran arasında ilişkilerin seviyesinde olumlu gelişmeler kaydedilebilir mi ya da ilişkiler daha kötüye gider ve çatışmaya yol açar mı gibi soruların cevapları aranacaktır. ABD'nin 39. Başkanı Demokrat Jimmy Carter 1977'yi 78'e bağlayan yılbaşını İran Şahı Rıza Pehlevi'nin resmî davetlisi olarak Tahran'da kutlamıştı. Bu ziyaret sırasında geniş kapsamlı nükleer teknoloji transferini de içeren bir dizi iş birliği anlaşmalarının imzalanmasıyla İran, ABD nezdinde "en tercih edilen ülke" (most favored nation) statüsü kazanmıştı. Ancak

takip eden aylar içinde yaşanan gelişmelerin sarmalında, Şubat 1979'da İran İslam Devrimi ile Şah yönetimi yıkıldı ve ABD ile ilişkiler hızla kötüye gitti.

İki ülke arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesine sebep olan en önemli olay Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliğinin İranlı devrim taraftarlarınca basılması, bir kısım personelin 444 gün boyunca rehin tutulması ve bu olayın her gün medyada en trajik boyutlarıyla işlenerek toplumları birbirine düşman etmesidir demek yanlış olmayacaktır. 1980'li yıllarda Cumhuriyetçi Başkan Ronald Reagan tarafından gündeme getirilen "Yıldız Savaşları" projesini geliştiren ABD yönetimi, "şeytan imparatorluğu" olarak tanımladığı Sovyetler Birliği ile giriştiği nükleer silahlanma yarışında bir adım önde olma hedefine kilitlenmişti. Bir sonraki Başkan George Herbert W. Bush ise 1989 itibarıyla Doğu Bloku'nun yıkılması ve ardından Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla ilgisini büyük oranda komünizm sonrası Doğu Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'nün (NATO) doğuya doğru genişlemesi gibi stratejik önceliği olan konulara yoğunlaştırmıştı. 1980-88 yılları boyunca Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak ile yaşanan savaş sebebiyle oldukça yıpranan İran, askerî ve ekonomik açıdan toparlanma fırsatı bulamadan Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali etmesi ile başlayan süreçte, Kasım 1992'te Başkan seçilen Demokrat Bill Clinton yönetiminin "Çifte Kıskaç" (Dual Containment) yaptırımlarına tabi olmuştu.

Fakat, İran ile ABD ilişkilerinde sıcak çatışma olasılığının Washington'da üst seviyede görev yapan siyasetçiler, diplomatlar ve askerler tarafından dile getirilmesi, İran'ın Kuzey Kore ile iş birliği içinde geliştirdiği 1.300 km menzile sahip Şahab-3 balistik füzesini ilk olarak Eylül 1998'de denemesi sonrasında rastlamaktadır. 2001-2009 yılları boyunca başkanlık koltuğunda oturan Cumhuriyetçi George W. Bush döneminde ise İran'da gizli nükleer tesislerin inşa edilmekte olduğunun Ağustos 2002'de ortaya çıkmasıyla gerginlik en üst seviyelere tırmanmış ve ABD tarafından İran'ın nükleer ve askerî-stratejik tesislerine karşı ne zaman ve ne kapsamda saldırılar yapılacağı senaryoları gündemi sıklıkla işgal etmiştir.

“

Kuzey Kore ile şüphe uyandıran ilişkileri sebebiyle İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) kapsamında sahip olduğu haklarını kullanmasına dahi muhalif bir tavır sergileyen ABD'nin, Demokrat Başkan Barack Obama döneminde de tansiyon bir nebze düşmesine rağmen bu tutumundan vazgeçtiğini söylemek mümkün değildir.

”

İKİLİ İLİŞKİLERDE NÜKLEER GERİLİM

Nükleer programı konusunda uluslararası kamuoyunu tatmin edecek açıklığı ve şeffaflığı sağlayamama-

sının yanı sıra, Kuzey Kore ile şüpheli uyandıran ilişkileri sebebiyle İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) kapsamında sahip olduğu haklarını kullanmasına dahi muhalif bir tavır sergileyen ABD'nin, Demokrat Başkan Barack Obama döneminde de tansiyon bir nebze düşmesine rağmen bu tutumundan vazgeçtiğini söylemek mümkün değildir. Yaşanan tüm bu gerginliklere karşın, kamuoyunda "P5+1 ülkeleri (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 5 Daimî Üyesi ve Almanya)" olarak bilinen uluslararası koalisyon ile Obama yönetiminin, önceki Bush dönemine nazaran daha fazla ortak anlayış içinde hareket etmesi sayesinde önemli merhaleler kat edilmiş ve 14 Temmuz 2015 günü Viyana'da tarihi bir "Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA)" imzalanmıştır.

Söz konusu ortak eylem planını içeren nükleer anlaşma, tarafların birbirlerine karşı olan güvensizlikleri sebebiyle uzun yıllar boyunca oluşan kaygıların giderilmesinde en etkili yöntem olan açıklık sağlamaya yönelik olarak, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından İran'ın nükleer tesislerinde kapsamlı denetlemeler yapılmasına imkân vermiştir. Kısa süre öncesine kadar savaş senaryolarının etkisi altında uzlaşmaya varılması hayal gibi görülen konularda her iki tarafın da geri adımlar atması sonucu imzalanan nükleer anlaşmaya, ABD siyasetinde o dönem muhalefette olan cumhuriyetçi kanat en başından itibaren karşı çıkmış ve bu karşıtlığı en keskin ifadelerle dile getiren kişi başkan adaylarından Donald Trump olmuştur.

Kasım 2016 seçimlerinde ABD'nin 45. Başkanı seçilen Trump, İran ile Barack Obama döneminde yapılmış olan nükleer anlaşma konusunu daha ilk günden gündeme getirmiş ve seçim kampanyasında söz verdiği gibi Mayıs 2018'de anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır. Trump yönetiminin kışkırtıcı söylemlerine ve anlaşmadan çekilmesine, İran tarafında gerek dinî lider İmam Ali Hamaney gerek Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani önceleri ciddi bir karşılık vermemiş ve daha ziyade söz konusu anlaşmanın, İran ve ABD dışında Rusya, Çin, Birleşik Krallık ile Almanya'yı ve Avrupa Birliği'ni (AB) doğrudan ilgilendiren bir metin olduğunu vurgulamakla yetinmişlerdir.

Ancak özellikle mali konulardaki ABD'nin ilan ettiği kısıtlamalar dolayısıyla anlaşmaya taraf diğer ülkelerin de ekonomik anlamda İran'ın beklentilerini karşılayamamaları sebebiyle bir süre sonra Tahran yönetimi anlaşma hükümlerini yok sayan bir tutum içine girmiştir. Böylelikle İran, bir yandan ara verdiği balistik füze denemelerine yeniden başlamış; diğer yandan nükleer anlaşma gereği düşük oranlarda ve miktarlarda tuttuğu uranyum zenginleştirme çalışmalarını tekrardan hızlandırmıştır.

“

Kasım 2020 başkanlık seçimleri öncesinde, göreve geldiği takdirde ABD'yi yeniden Kapsamlı Ortak Eylem Planı'na dâhil edeceği yönünde beyanattan bulunan Demokrat Biden, başkan olduktan sonra farklı bir tutum benimseyerek öncelikle İran'ın nükleer anlaşmanın hükümlerine uygun davranışa geri dönmesi şartını ortaya koymuştur.

”

BIDEN DÖNEMİNDE ABD'NİN NÜKLEER ANLAŞMAYA YÖNELİK OLASI TUTUMLARI

Bu gelişmeler karşısında, Kasım 2020 başkanlık seçimleri öncesinde, göreve geldiği takdirde ABD'yi yeniden Kapsamlı Ortak Eylem Planı'na dâhil edeceği yönünde beyanattarı bulunan Demokrat Biden, başkan olduktan sonra farklı bir tutum benimseyerek öncelikle İran'ın nükleer anlaşmanın hükümlerine uygun davranışa geri dönmesi şartını ortaya koymuştur. Tahran yönetimi ise nükleer anlaşmadan çıkan tarafın ABD olduğunu, İran'ın ise yükümlülüklerini yerine getirdiğinin IAEA tarafından defalarca tescil edildiğini, Washington'un anlaşmanın yeniden işlerlik kazanması için yeni şartlar koşabilecek bir

durumda olmadığını ifade etmiştir. Mart 2021 itibarıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl seyredeceği ve nükleer anlaşma özelinde gelişmelerin hangi yönde olacağı hakkında farklı görüşler ortaya konulmakta ve değişik senaryolardan söz edilmektedir. Bir görüşe göre Biden, Trump yönetiminin benimsediği “maksimum baskı” politikasına devam ederek İran’ın geri adım atmasını sağlamak isteyecektir.

Eğer Washington bu politikayı benimserse sonuç almasının pek mümkün olamayacağı söylenebilir. Çünkü Haziran 2021’de İran’da yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri ile bu makama, son iki dönemde görev yapan “ılımlı” Ruhani’den daha sert politikalar izleyecek “radikal” bir kişinin gelmesi yüksek bir ihtimal olarak görülmektedir. Bu durumda, ABD ile İran arasında yaşanan gerilimin yatışması bir yana, daha fazla artmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir görüşe göre, Biden muhalefette olduğu dönemde nükleer anlaşmadan çekilmesi dâhil

birçok politikasını oldukça ağır ifadelerle eleştirdiği Trump yönetiminin devamı olarak nitelendirilebilecek bir görüntü vermek istemeyecektir ve haziran seçimleri sonrasında Tahran’da daha radikal bir yönetim olacağını öngörerek kısa süre içinde hâlen Ruhani görevdeyken, her iki tarafı da tatmin edecek bir yaklaşım sergileyerek anlaşmaya geri dönmeyi yollarını arayacaktır.

Bu senaryonun gerçekleşebilmesi bakımından karşılıklı olarak atılması gerekli adımlar için kalan sürenin oldukça yetersiz olduğu dikkate alındığında, fazla iyimser olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. ABD-İran ilişkilerinin genel yapısını ve İran’ın nükleer programının gelişimini uzun yıllardır takip eden uzmanların ortaya koydukları bir görüşe göre ise Biden yönetimi, Ruhani’den sonra gelecek cumhurbaşkanı ile İran’da ortaya çıkacak siyasi görünüm netleşene kadar bekleyecek ve ondan sonra bir politika belirleyecektir.

Bu akla en yakın senaryo olarak değerlendirilebilir. Çünkü Was-

hington ile Tahran arasındaki ilişkilerin son 40 yılına damga vuran konuların başında İran’ın, ABD’nin stratejik ortağı İsrail’e yönelik ortaya koyduğu tehdidin boyutlarının geldiğini ve Washington’un da Tahran’a yönelik politikasını buna göre belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan, nükleer anlaşma metnine, henüz P5+1 ülkeleri ile İran arasında müzakere aşamasındayken dahi çok sert şekilde karşı çıkan ve Trump yönetiminin Mayıs 2018’de anlaşmadan çekilmesi kararında etkili olan İsrail’in bu tutumundan vazgeçmeyeceği dikkate alındığında, Biden yönetiminin Temmuz 2015’te Obama döneminde varılan anlaşma hükümlerine benzer bir metne onay vereceği de beklenmemelidir.

Dolayısıyla İran’ın nükleer programının kapsamı ve varmış olduğu ileri seviye ile bununla bağlantılı niyetleri hakkında yeterince güven telkin etmeyen tutumu sebebiyle Washington-Tahran ilişkilerinde yakın bir gelecekte olumlu yönde gelişmeler beklemek pek gerçekçi olmayacaktır. Bununla birlikte ABD’nin, İran’ın nükleer programının daha ileri aşamaya geçmesine ve silaha dönüşmesine izin vermek istemeyeceği de açıktır. Sürecin yakın ve orta vadede nasıl gelişeceği, Tahran’ın sürekli olarak “yalnızca barışçıl amaçlara yönelik” olduğunu dile getirdiği nükleer programı konusundaki siyasi söylemini, uluslararası camianın beklentilerini tatmin edecek şekilde, IAEA’nın tekrardan etkin bir şekilde devreye girmesine imkân verecek adımlarla destekleyip desteklemeyeceği belirleyecek gibi gözükmektedir. ■